

Ключевые слова: «Хроники» Станислава Ориховского, украинский ренессансный классицизм, темы развития конституционной монархии, любви, личной жизни, шляхетского рыцарства.

This article is the first in national history of literature that analyzes "Chronicles" of Stanislav Orikhovskiy as phase Ukrainian Renaissance and classic phenomenon in our national literature of the sixteenth century and their impact on social and literary development in Ukraine and Poland.

Keywords: "Chronicles" of Stanislav Orikhovskiy, Ukrainian Renaissance classicism, themes of constitutional monarchy development, love, private life, noble knighthood.

УДК 82-312.6:821.161.209(092)

Ліпницька І.М.

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА «ДИТЯЧІ І ЮНАЦЬКІ РОКИ ВОЛОДИМИРА ГАНКЕВИЧА»

Стаття присвячена дослідженню типологічних ознак жанру автобіографічної повісті «Дитячі і юнацькі роки Володимира Ганкевича» Володимира Леонтовича. Доведено, що автобіографічна повість має гібридну природу, в основі якої формальні якості документалістики (опір на події і факти життя, що мали місце в житті автора), мемуаристики (акцент на давноминулому часі, спогадовість, хронікальність викладу), художньої автобіографії (суб'єктивність, ретроспективність, наявність подвійної перспективи бачення – колись й тепер, збіг образів автора, оповідача та головного героя) та психологічної повісті (зображення й дослідження внутрішнього стану особистості та її еволюції).

Ключові слова: жанр, автобіографіка, автобіографічна повість, автобіографізм, автобіографічний хронотоп, автопсихологізм, еголітература.

Автобіографіка – один із найпопулярніших видів літератури non-fiction у сучасному літературному процесі, проте в українському літературознавстві й досі фіксуємо недостатній рівень наукового інтересу до феномену автобіографічного письма. За винятком декількох монографій (А. Цяпи, Т. Черкашиної, І. Констанкевич, О. Климчук), присвячених проблемам розвитку спогадового письма у ХХ ст. та впорядкуванню категорійно-понятійного апарату мемуарно-автобіографічної літератури новітнього часу, нечисленних праць історико-літературного характеру, в яких осмислено періодизацію розвитку національної мемуарно-автобіографічної літератури (М. Варикаша, О. Галич, Т. Гажа, Г. Маслюченко, А. Цирульова та ін.),

вітчизняній літературознавчій науці бракує теоретичних та історико-літературних досліджень специфіки української автобіографіки, зокрема ХІХ – початку ХХ ст. Не стала винятком і автобіографічна творчість Володимира Леонтовича, відомого українського громадсько-культурного діяча, письменника, журналіста, видавця, мецената.

Наукової уваги потребує жанр автобіографічної повісті, представлений у доробку письменників-емігрантів, котрі долучилися до національної культуротворчості та державотворення в перших десятиріччях ХХ ст., а опинившись за межами своєї батьківщини, звернулися до автобіографіки та мемуаристики, щоб на тлі карколомних перетворень, що їх переживала Україна означеної доби в художній формі «розповіді про себе» осмислити перейдений шлях, «виразити власні душевно-емоційні стани і бодай на сторінках автобіографічних творів повернутися до років свого безжурного і безтурботного дитинства і ранньої юності» [5, с. 40]. Серед найвідоміших – Б. Лепкий («Казка мого життя»), М. Левицький («Шкільні товариші»), Н. Королева («Без коріння»), В. Королів-Старий («Згадки про мою смерть»), В. Леонтович («Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича» та ін. митців, твори яких уможливають розуміння діалектичних процесів формування найбільш активної частини суспільства, котра в силу трагічних обставин опинилася у за межами своєї батьківщини, а разом із тим розширюють уявлення про національний літературний процес початку ХХ ст.

Метою статті є обґрунтування типологічних ознак жанру автобіографічної повісті та аналіз специфіки автобіографізму повісті В. Леонтовича «Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича».

Основоположником жанру автобіографічно-мемуарної повісті в українській літературі, яка розвивається з 50-х рр. ХІХ ст., є П. Куліш (цикл «Воспоминания детства»). Саме в його автобіографічних художніх творах викристалізуються основні генологічні доміанти такого жанру: фактуальна основа оповіді; акцент на подіях та явищах, що мали місце в житті реально існуючої особистості; мемуристичність, тобто відтворення реальних фактів, думок і почуттів з опорою на власну автобіографічну пам'ять; концептуальність; суб'єктивність; ретроспективність; наявність подвійної перспективи бачення – тоді й тепер; збіг образів автора та головного героя та ін. Від референційної автобіографіки автобіографічна повість успадковує невігадані, наперед задані авторським життям, сюжет, персонажну систему та хронотоп.

Важливою ознакою жанру автобіографічної повісті є її синтетична природа – поєднання успадкованих ознак художньої автобіографії та художньої повісті. У цьому сенсі автобіографічна повість має межовий

характер між фікційною та нефікційною літературою, адже частково орієнтована на вимисел, де життя героя подібне життю письменника, але не ідентичне йому. В автобіографічній повісті автор прагне не стільки відтворити історію свого життя, скільки віднайти нову модальність свого буття, зібравши розгублене в просторі і часі своє минуле, змодельовати його в іншому часовому ряді.

Наголосимо, що ядро автобіографічного твору формує саме «розповідь про себе». При виявленні автобіографічного стрижня необхідно враховувати не лише характер об'єкта художньої думки митця, але й сам спосіб літературного відтворення біографічних подій, те, що можна назвати формою поглибленого самоаналізу, адже автор одночасно є і об'єктом і суб'єктом творчості. Власне, в художній автобіографії буття особистого «Я» визначає всю внутрішню конструкцію твору, адже автобіографія – це розповідь/оповідь з яскраво вираженою ретроспективною установкою, жанр, у якому автор і оповідач в основних своїх рисах збігаються. Автор-художник виступає реальною особою, котра у своєрідній сповіді перед читачем претендує на достовірність у відновленні подій з минулого, але так, як вона їх пам'ятає.

У цьому сенсі виправданою видається думка Л.Гінзбург, що «в творчості окремих письменників автобіографізм поступається місцем «автопсихологізму» [2, с. 315]. Під цим поняттям науковець розуміє прямий і відкритий зв'язок між проблематикою, котра хвилює самого письменника, та проблематикою його героя, що призводить до «психологічної та етичної документальності» художнього моделювання. Йдеться про те, що в «автопсихологічних» творах на перший план виходить не збіг життєвих реалій і навіть не збіг реальної біографії автора і його героя, а їх внутрішня психологічна спорідненість. Отже, герой стає проекцією особистого досвіду автора: «Герої не тільки вирішують ті життєві завдання, які він (автор – І. Л.) сам вирішував, але вирішують їх у тій же психологічній формі» [2, с. 315-316].

Висхідними характеристиками автобіографічності повісті В. Леонтовича «Дитячі та юнацькі роки Володимира Ганкевича» вважатимемо такі, що називають найважливішими у дослідженнях з проблем розвитку та специфіки цього жанру, а саме: «настанова на відтворення історії життя індивідуума, яка дає змогу, «створюючи текст, створюватися самому» і долати час (і більше того – смерть), принципово ретроспективною організацією оповіді, ідентичністю автора та оповідача чи оповідача і головного героя» [4, с. 12–13] (переклад наш).

Як зазначалося вище, майже у кожному автобіографічному творі взаємодіють художній вимисел та документалізм. У літературній традиції встановилися два різновиди автобіографізму. «Фактографічний», основою якого є точне змалювання реальних подій та осіб, котрі брали в них участь. І «духовний» - коли автор відтворює історію свого особистого становлення, в процесі якого йому важливо показати, як ідейно, морально, духовно формувався і зростав його автогерой. У такому разі письменник, йдучи за хронологією подій свого життя і продовжуючи лишатися в межах автоповіді, на перший план виводить все-таки не правду факту, а логіку почуттів і думок. Треба також зазначити, що в літературній практиці часто спостерігається поєднання цих різновидів. Отже, між двома типами відтворення авторського «Я» немає великої відстані.

Сюжетною основою повісті «Дитячі і юнацькі роки Володимира Ганкевича» є реальні події, факти життя автора, що охоплюють дитинство та ранню юність майбутнього письменника, про що свідчить автобіографія В. Леонтовича, його мемуаристика та епістолярій. Мета автора набагато глибша і ширша, аніж тільки художнє осмислення феномену власного дитинства. По-перше митець, який звернувся до автобіографічної творчості, перебуваючи на еміграції після поразки націоборчих сил, прагне осмислити і ще раз пережити власне дитинство як початковий період буття, адже дитинство відкриває собою життя людини. По-друге, звернення до спогадів про дитинство стає приводом до роздумів і має статус цінності. По-третє, спогади про дитинство у В. Леонтовича беззаперечно пов'язувалися з уявленням про втрачений рай – втрачену батьківщину, з ностальгією вигнанця. По-четверте, дитинство не просто сформувало майбутнього письменника як творчу особистість – саме в цей час він переймав приховані коди родової пам'яті, котрі пізніше передасть своїм нащадкам. Тема дитинства має універсальний характер і нерозривно пов'язана з наскрізною проблематикою творчості письменників початку ХХ ст., роздумами про долю, націю, батьківщину і про своє місце в цьому світі.

Важливою ознакою повісті «Дитячі і юнацькі роки Володимира Ганкевича» (як і всієї емігрантської автобіографіки цієї доби) є те, що світ, з яким пов'язане дитинство її автора, кардинально змінився, практично перестав існувати. Цю втрату цілого світу В.Леонтович і прагнув осмислити у своєму творі, реконструюючи власне життя.

Підзаголовок твору «Повість-хроніка у двох частинах» вказує на превалювання хронікального принципу розгортання сюжетної лінії, безпосередньо пов'язаної з історією життя автора-героя. Такий тип автобіографічної повісті передбачає історико-аналітичний характер

розповіді, прагнення до масштабності охоплення різноманітних подій, деталізований опис життя, чітке структурування оповіді, прагнення до уточнення часових і просторових орієнтирів та їх відповідність реальному авторському біографічному хронотопу, ідентичність образів автора, наратора і героя тощо. Розповідь у творі ведеться від третьої особи імперсональним наратором, який добре знає найменші подробиці зовнішнього і внутрішнього життя головного героя.

Основи формування «Я» людини закладаються в дитинстві. Саме дитинство – час становлення моральних цінностей, розуміння одвічних категорій добра і зла, любові та ненависті, вірності та зради. У світі дитинства письменник шукає джерела власної ідентичності, відслоняючи її цілком справедливо важливим морально-етичним та національним маркуванням. Тому розповідати історію свого героя письменник розпочинає з інформації про його сім'ю. Уже дорослий автор постійно підкреслює високу моральну атмосферу всередині родини, сам світ сім'ї, що представляє собою не просто синтез морально-етичних традицій української поміщицької родини, в якій народився Володя Ганкевич, але особливий духовний їх варіант. Так, розповідь про народження героя, автор починає з опису щоденного буття сім'ї: батько Михайло Павлович (справжнє ім'я Микола Павлович) у момент народження сина порядкує в полі, займається господарством, турбуючись і годуючи свою велику родину, усі слуги і робітники, що допомагають по господарству, займаються звичною працею. Народження дитини вписується в звичний цикл життя, тому не є винятковою подією, яка має порушити його ритм.

У проблемі духовного становлення особистості В. Леонтович акцентує на обставинах її гармонійного розвитку, з одного боку, як істоти біологічної (народження, ріст, здоров'я, тілесне і душевне; розвиток природних задатків, питання спадкоємності, всотування інформації, наслідування і особистий досвід, в чому виявляється, як роль матері, так і батька, котрі формують у маленької дитини відчуття щастя, радості, захищеності тощо), з іншого – як особистості соціальної (поступове засвоєння потреб суспільства, набуття соціально значимих характеристик свідомості і поведінки, які регулюють взаємостосунки із суспільством).

Саме в природному середовищі робить свої перші життєві кроки головний герой Володя Ганкевич. Сад, поле, степ – це той простір, який формує уявлення про взаємостосунки людини і світу, відчуття внутрішньої свободи і душевної гармонії.

Письменник робить акцент на психологічних аспектах формування майбутнього письменника, творчої особистості, політичного і державного

діяча, проводячи свого героя через різні моральні випробування: смерть сестри, конфлікт із деспотичною гувернанткою, самотність, втеча в світ художньої літератури, зародження активної громадянської позиції, протистояння із примітивним гімназійним оточенням, участь у протестному русі проти несправедливості тощо.

Композиційно твір В.Леонтовича складається з двох частин, в яких письменник розповідає про своє дитинство та підлітковий вік. Така структура твору цілком виправдана: перша частина присвячена порі дитинства героя, який автор характеризує як люблячий, рідний, «свій» простір існування дитини, а в другій частині «Гімназійні роки Володі Ганкевича» митець окреслив існування маленької людини у «чужому» - «немилому», «незрозумілому», «огидному», «жорстокому», «лютому» світі, в якому немає місця для любові, милосердя, співчуття, гармонії.

Концепція щасливого дитинства (як «втраченого раю») у В. Леонтовича традиційно руссоїстська – природа, люди, суспільство, де кожний виконує свою роль: природа розвиває здібності та почуття, люди вчать, як ними користуватися. Світ дитинства у творі представлено як довершений, щасливий, дивовижний: *«...Володя, хоч і не дозволяли йому без їх виходити з горниць, вийшов у сад і наче сам себе бачить, як іде весь осяяний сонцем, не знає куди та по що, широкою алеєю, понад якою з двох боків тягнуться кольористі та пахучі килими тюльпанів і нарцисів, аж до бесідки (альтанки)...»* [3, с. 15]. Людський світ представлено в більшості як руйнуючу силу. Навіть з батьком він не знаходив порозуміння: *«Непокоїла, а часом дратувала ця дивна мрійливість та відчуження від життя і батька. Особливо сердило його, коли в задумі Володя не знати для чого, певне, й не думаючи про те, що робить, крутив у руках й несвідомо ламав якусь порожню коробочку, шматок паперу, уламок тонкої гіллячки та насмічував в старанно прибраній кімнаті. З роздражненням забирав тоді Михайло Павлович ту, нікому не потрібну, річ, розбиваючи тим самим його мрії, і Володя відчував себе таких хвилин так, мов скочувався з чарівної вишини в осоружну буденичину...»* [3, с. 43].

У традиціях української автобіографічної прози другої половини ХІХ ст. В. Леонтович з особливою щемною любов'ю маркував цей «втрачений рай» – власне український уклад життя родини свого героя, акцентувавши саме на її українськості, адже усі члени сім'ї говорили виключно українською, на противагу гостям, що часто приїжджали з візитами. Автор підкреслив демократичність як основний принцип взаємостосунків у сім'ї, що ніколи не втрачала тісного зв'язку із народом, комунікувала з ним (управитель господарства у батька – це селянин, друг

його дитинства і юності, сім'я ділить із своїми слугами і біду, і радість, і хліб, стежить за їх духовним і фізичним здоров'ям), постійно навчаючи, допомагаючи їхнім родичам тощо (Володя читає Євангеліє ключниці Параскевії), шукала взаємопорозуміння, навіть у найкритичніші моменти (показовою є реакція селян на агітацію народників та зародження перших ознак бунту, пожежа на полі тощо).

Антитезою затишку і тепла рідного Дому стає чужий світ, який Володя бачить поза межами рідного маєтку, коли їде на навчання в місто. Це «заціпнаний на всі гудзики» світ «суворого, навіть злющого» швейцара Єрмолая у військовій шинелі, учителів і «надзирателів», які «ставилися до учнів тільки як начальство, зверталися до них тільки для догани та кару» [3, с. 82]. Якщо у батьківському домі герой відкривав світ краси, таїни природи, законів біосу, що визначають циклічність людського життя, то в чужому середовищі Володя починає пізнавати значимість боротьби Добра і Зла, усвідомлювати цінність таких важливих моральних якостей людини, як милосердя і підлість, вірність і зрада, загартовує свій дух у відстоюванні справедливості.

Специфіка автобіографізму В. Леонтовича виявляється якраз в оригінальності відтворення психологічних мотивацій, переживань, етичних установок головного героя.

У головному героєві Володі Ганкевичі цілком можна пізнати самого автора, і не тільки через збіг імен, але через трансформацію низки реальних подій і фактів з життя автора у життя героя (сім'я справді була багатодітною і мешкала на Полтавщині недалеко від Лубен, згадка про родовід батька, коріння роду якого сягало часів Речі посполитої та матері «з чужих», батько якої був за походженням француз, матеріальна скрута сім'ї, навчання в Лубенській гімназії та виключення через участь в протестному русі гімназистів, продовження навчання в Прилуцькій гімназії тощо). Та найголовніше: герой є носієм характеристичних рис письменника, мотивація його вчинків якого тотожна мотивації дій Володі Ганкевича.

Однією з вагомих жанрових ознак автобіографічної повісті є специфічний часопростір, зокрема часовий критерій, адже, як визначав М. Бахтін, «жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, причому в літературі провідним началом в хронотопі є час» [1, с. 122] (переклад наш). Автобіографічна повість В. Леонтовича охоплює невеликий часовий проміжок авторського життя, але завдяки застосуванню художніх засобів вона є тяглою в плані часу.

Типовим для прозових саморепрезентативних жанрів є входження одних спогадових жанрів в інші у ролі вставних мікрожанрів. Зазвичай

ідеться про блокові (як-от: вставні автобіографічні чи мемуарно-автобіографічні новели або оповідання, листи та ін.) або фрагментарні, децентровані, вставки. Особливістю повісті В. Леонтовича є вкраплення в історію особистості автокоментарів уже дорослого оповідача, щодо специфіки життя, побуту, звичок, традицій, системи взаємостосунків українського поміщицтва, міщанства, учительства. Окрім того, текст наповнений публіцистичними відступами, які пояснюють певні суспільно-політичні особливості доби. Зв'язок приватної, особистої, сімейної історії з суспільним розвитком країни усвідомлюється митцем як основна умова існування.

Разом із тим на документальну автобіографічну основу накладаються також характеристики, властиві фікційному за своєю суттю жанру психологічної повісті. В автобіографічній повісті В.Леонтовича домінантними стають психологічні студії, душевні стани, пейзажі, описи, об'єднані часто за принципом нанизування, акцент на межових психологічних станах головного героя.

Унаслідок цього провідною метою автобіографічного повістяря є не стільки нагромадження фактуальних даних у хронологічному чи ахронологічному порядку, скільки створення ефекту присутності читача в історії, що оповідається.

Багато уваги приділено деталям, зокрема побутовим описам сільського, міського, гімназійного укладу життя, які в референційній автобіографії зазвичай опускаються. Пейзажні описи стають важливим елементом зображення внутрішніх станів, частішими є авторські роздуми, що властиво фікційному тексту.

У повісті В. Леонтовича наявні два способи відображення подій: як поступальна динаміка (з позиції героя в описуваному періоді часу, коли йдеться про переживання маленького героя) і як ретроспекція в межах самої біографії героя (аналіз подій з точки зору автора-оповідача, його оцінка, коментарі тощо). У повісті В. Леонтовича, котра представляє становлення особистості, наявні ознаки автопсихологізму поряд із автобіографізмом, оскільки переважає провідний хронотоп – біографічний час.

Отже, проаналізувавши твір В. Леонтовича «Дитячі і юнацькі роки Володимира Ганкевича», ми дійшли до таких висновків: автобіографічна повість – це художньо-документальний твір, в якому поєднуються елементи документалістики (спирання на події і факти життя, що мали місце в житті автора), мемуаристики (акцент на давноминулому часі, спогадовість, хронікальність викладу), художньої автобіографії (концепція життя автора-героя, обов'язковий збіг їх психологічних переживань певних подій, фактів,

явищ, навіть тих, які не мали, але могли мати місце в житті) та соціально-психологічної повісті (фікційність, увага до людини, її моральної поведінки, душевного стану, духовного світу тощо), що робить цей жанр естетично значимим.

Автобіографічна повість В. Леонтовича стала своєрідним явищем вітчизняного спогадового письма в художньо-естетичному плані, окресливши межі жанрового канону. Представлене дослідження не є вичерпним, а отже подальша розробка окресленої проблематики дасть змогу чіткіше окреслити жанрові ознаки автобіографічної повісті як одного з провідних жанрів еголітератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М.М. Бахтин. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
2. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе / Л.Я. Гинзбург. – Л.: Сов. писатель, 1971. – 464 с.
3. Леонтович В. Автобіографія В.М.Леонтовича В. Зібрання творів. У 4 т. Т.3 / В. Леонтович. – К.: Вид-во «Сфера». – 2005. – 336 с.
4. Николина Н. А. Поэтика русской автобиографической прозы / Н.А. Николина. – М.: Флинта, 2002. – 424 с.
5. Черкашина Т. Українська автобіографічна повість ХХ століття: становлення основних жанрових ознак / Т. Черкашина // Філологічні трактати. – 2014. – Т. 6.– С. 39-45.

Статья посвящена исследованию типологических признаков жанра автобиографической повести «Детские и юношеские годы Владимира Ганкевича» Владимира Леонтовича. Доказано, что автобиографическая повесть имеет гибридную природу, в основе которой формальные качества документалистики (сопротивление на события и факты жизни, имевших место в жизни автора), мемуаристики (акцент на давнопрошедшем времени, спогадовість, хроникальність изложения), художественной автобиографии (субъективность, ретроспективність, наличие двойной перспективы видения – тогда и теперь, совпадение образов, автора, рассказчика и главного героя) и психологической повести (изображение и исследования внутреннего состояния личности и ее эволюции).

Ключевые слова: жанр, автобиографика, автобиографическая повесть, автобиографизм, автобиографический хронотоп, автоспсихологизм, эголитература.

The article is dedicated to research of the typological features of the genre of the autobiographical novel "Infancy and adolescence of Vladimir Hankiewich" by Vladimir Leontovich. As a result of analysis identified the following features of the autobiographical novel: the synthetic nature of the genre, which combines formal features documentary (focus on events and facts of life that took place in the life of the author), memoirs (focus on pluperfect time, memories, topicality of presentation), artistic autobiography (subjectivity, in retrospect, availability of dual vision perspectives - then and now, the coincidence of the images of the

author and the main character) and the psychological novel (depiction and research the internal state of the individual and its evolution).

Keywords: genre, avtobiografika, autobiographical novel, autobiographism autobiographical chronotope, autobiographism, egoliterature.

УДК 821.161.2 – «19»

Лиман Д.Ю.

РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФЕТИЧНИХ ВІЗІЙ У ЛІРИЦІ О. ЛЯТУРИНСЬКОЇ ТА Н. ЛІВИЦЬКОЇ-ХОЛОДНОЇ

У статті розглядається проблема профетичного візіонерства. За допомогою сили слова поети здатні ставати провісниками та вчителями для своєї нації, саме тому письменників порівнюють із пророками. На прикладі творчості Оксани Лятуринської та Наталі Лівицької-Холодної досліджується реалізація профетичних візій, а також вияв трьох видів пророцтв.

Ключові слова: профетизм, візія, автопророцтво, національне пророцтво, соціальне пророцтво.

Від початку ХХ століття дослідники звернули увагу на мистецтво як на найпоширеніший варіанту нераціонального досвіду. Вони наголошують на тому, що без урахування цього типу досвіду людина не може бути цільною особистістю. Також перша половина ХХ століття в українській літературі ознаменувалася підвищеним інтересом до Біблії. Автори прагнули в особливий спосіб освітити сучасні їм проблеми. Особливе місце серед цих проблем посідає майбутнє України, а також роль інтелігенції у творенні нації. Тому все частіше письменники звертаються до пророкування подій, які мають відбутися. Такий вияв творчої діяльності дослідники називають профетичним.

Релігія і мистецтво мають багато точок дотику, бо релігія здатна знайти свій вираз у мистецтві. Так само і мистецтво, яке досягає найвищої точки свого вияву може ставати релігією.

Та не завжди пророки передвіщали майбутнє, дуже часто вони відкривали вічні істини, оскільки пророцтво можна вважати однією із форм моральних розрахунків, виявом яких є попередження, сни, знаки.

За допомогою сили слова поети здатні ставати провісниками та вчителями для своєї нації, саме тому письменників порівнюють із пророками. Ще одне наближує авторів до образу біблійних пророків – це мученицька доля. І так само як і пророків, поетів не можна ні призначити, ні обрати, ними